

DE GORREDIJKSE EN ANDERE SOCIALISTEN NOTITIES OVER DE REGIONALE ASPECTEN VAN DE GESCHIEDSCHRIJVING VAN DE ARBEIDERSBEWEGING IN NEDERLAND

johan frieswijk

Drs. J.A. Frieswijk is verbonden als wetenschappelijk medewerker aan de vakgroep Andragogiek van de Groninger Universiteit.

het eigene en het algemene

"Men behoeft slechts een historisch handboek of historische verhandeling op te slaan om te zien dat de vakhistoricus zonder de detailonderzoeken van regionale en lokale historici, onverschillig of dit vakhistorici of amateurs zijn, in velerlei opzicht vastloopt." (1)

Jappe Alberts en Van der Steur, van wie bovenstaand citaat is, laten zien hoe gebruikelijk het is een "zognaamde algemene Nederlandse geschiedenis" te schrijven - ook in het universitair onderwijs - en waarbij aan historici die zich met lokale en regionale geschiedenis bezighouden ternauwernood een plaatsje wordt gegund. Terwijl zo'n algemene geschiedenis der Nederlanden natuurlijk in feite een fictie is, die vaak weinig te maken heeft met de "real-life experience of people themselves", waarvoor bijvoorbeeld de Engelse History Workshop-groep zich zo beijvert. (2) Die "people themselves" verdwijnen uit de geschiedenis, en uiteindelijk gaat het toch om hun geschiedenis?

"Sozialgeschichte der Arbeiterbewegung umfasst den gesamten Komplex des lokalen, regionalen und branchenspezifischen Umsetzung, Modifikation, Konkretisierung und gesamtgesellschaftlich dominanten Faktoren sowie die spezifisch und ungleichzeitigkeit der proletarischen Lebensverhältnisse und ihrer 'Subkultur'", schrijven de geschiedschrijvers van de Duitse vakbeweging, Frank Deppe, Georg Fülberth en Jürgen Harrer. (3)

Lokaal en regionaal onderzoek naar de arbeidersbeweging geeft de mogelijkheid tot onderzoek in de

diepte en in de breedte; zo ontstaat sociaal onderzoek op het niveau waarop mensen samen leven. Bij onderzoek naar grotere of veel grotere geografische eenheden bestaat al gauw het gevaar dat, wanneer niet gesteund kan worden op de resultaten van lokaal en regionaal onderzoek, dat niveau meteen uit het gezicht verdwijnt.

Bezig zijn met de ontwikkeling van de arbeidersbeweging in een bepaalde plaats, een bepaalde streek of provincie betekent in de eerste plaats het eigene met het algemene weten te verbinden. Aan de ene kant moet je oog hebben voor de ontwikkeling in een klein gebied als een in zeker opzicht wat geïsoleerd eigen gebeuren, terwijl het tegelijkertijd gaat om meer algemene processen over langere lijnen, die overigens ook weer slechts geïdentificeerd kunnen worden langs lokale en regionale lijnen. Zonder lokaal en regionaal onderzoek is geen vergelijkend onderzoek mogelijk en zonder veralgemenisering kan de plaatselijke problematiek niet met duidelijke hypothesen en vraagstellingen te lijf worden gegaan.

Bedrijven van plaatselijke geschiedenis is immers nog iets anders dan het optekenen van folklore (hoe belangrijk dat ook is!). Het gaat om maatschappelijke processen omdat dat stukje arbeidersbeweging in Gorredijk beslist niet los stond van de beweging in Amsterdam en Londen. Aan een "Heimatgeschichtsschreibung der Arbeiterbewegung" waarbij kaartenbakken met namen, feiten en anekdotes worden uitgestort zonder enige lijn van ontwikkeling van de arbeidersbeweging in grotere verbanden hebben we weinig behoefte. Maar evenmin aan plaatselijke geschiedenis als niet meer dan een illustratie van het landelijke gebeuren, waarbij landelijke discussies worden aangehaald terwijl van de discussie ter plaatse niets te vinden was.

Gorredijk rond 1900

Gorredijk is te overzien en heel Nederland natuurlijk niet. En dat geeft aan dat je in Gorredijk precies kunt nagaan hoe het socialisme ontstond, welke personen en families daarbij betrokken waren, hoe het van een Gideonsbende een massabeweging werd. Dat daar het ledenbestand kan worden doorgelicht, het sociale leven en de plaats van het socialistische milieu daarin kan worden beschreven en kan worden nagegaan hoe van daaruit het socialisme in de omgeving werd gepropageerd en hoe getracht werd het socialisme in de gemeentepolitiek in praktijk te brengen.

Overigens blijkt de verwerking van het regionale onderzoek, zeker waar het op vergelijkend onderzoek aankomt, nog steeds weinig soepel te verlopen. Plaatselijke en regionale studies verschijnen wel, maar veel verder dan het daarmee illustreren van de landelijke ontwikkelingen zijn we bij het veralgemeniseren meestal nog niet gekomen. En waar dat wel gebeurt, blijkt dat men zeer diep in lokale en regionale milieus (relaties, personen) en ontwikkelingen moet duiken, wil men een juist beeld geven. Een van de weinige pogingen tot dusverre om via onderzoek tot een diepte-beeld te komen - de doorlichting van Van Horssen en Rietveld van de Sociaal-Democratische Bond (4) - blijkt voor de regio's die ik ken dan volstrekt onbetrouwbaar in de conclusies. En door onbekendheid met de situatie daar én door het niet gebruiken van regionale en lokale bronnen en studies. (5)

mijn kennismaking met het gorredijkse socialistische milieu

De reden dat ik in 1975 met de "oude" socialistische beweging in Gorredijk aan de gang ging, was eigenlijk heel simpel. Gorredijk was de enige afdeling van de Sociaal-Democratische Bond (SDB) in Nederland, waarvan over bijna de gehele periode van haar bestaan (1884-1896) de notulenboeken bewaard waren gebleven. Bovendien was Gorredijk in Friesland een belangrijke, misschien wel de belangrijkste afdeling van de Bond geweest. Die notulenboeken én het bestaan van een regionaal blad van de kiesrechtbeweging, Geert Lourens van der Zwaag's *De Klok*, gaf de mogelijkheid eens precies het reilen en zeilen van zo'n toch vrij autonome SDB-afdeling te analyseren. Hoewel de schriftjes door anderen wel waren gebruikt (6), was dit nog nooit gedaan vanuit het perspectief van de afdeling zelf.

Zo ontstond vanuit Gouda, waar ik toen woonde, de detailstudie over de Gorredijkse socialist en hun betekenis voor de arbeidersbeweging in de Zuidoosthoek van Friesland, waarbij ik de landelijke ideeën- en organisatie-ontwikkeling hanteerde om er de afdelingsgeschiedenis aan te toetsen. Hoe bijzonder was eigenlijk de ontwikkeling van de Gorredijkse socialist? Hoe weer verliep die langs de algemene lijnen van de ontwikkeling van en de discussies binnen de arbeidersbeweging in Nederland?

Recent verscheen nog zo'n schets van de arbeidersbeweging van binnenuit: het artikel van L.B. Bootsma over de Franeker socialist in revolutionaire jaren. Ook Bootsma zet het eigene van de Franeker situatie af tegen de "grote" lijnen van ontwikkeling:

"Hoe waren aan het eind van de vorige eeuw de arbeidstoestanden in Franeker, de kleine stad, wat heeft zich daar afgespeeld en welke plaats nam het Walhalla daarbij in als centrum van de eerste socialistische beweging, in de eerste plaats in Franeker zelf, maar in die tijd ook in de hele socialistische beweging?" (8)

Bootsma een inside story schreef vanuit zijn Franeker jeugd. Hij kende Ome Dirk en Nine-moui Sanders, die het Volksgebouw Klein-Walhalla beheerden. En ook Eger Bouma, de informele leider van de Franeker socialist: "Zelf heb ik hem nog gekend als een rijzige man in een wijde jas, altijd in gedachten, zoals het wel leek." (9) Zo brengt Bootsma Klein-Walhalla tot leven, met alle figuren daarin en daaromheen, hun eigenschappen, nukken, conflicten en het grote gemeenschappelijke ge-

loof in het socialistisch ideaal. Ik moest het wel wat afstandelijker doen: op zoek naar het Gorredijk en Kortezwaag (10) in een tijd die ik noch mijn ouders hadden meegemaakt.

Sinds ik zelf in Gorredijk woon, zijn er de mogelijkheden verder op zoek te gaan naar het socialistisch verleden en vooral het "socialistisch milieu" van Gorredijk eind vorige, begin deze eeuw. In mijn artikel had ik daar een eerste schets van gegeven.

De socialistische beweging was altijd meer dan alleen een politieke beweging geweest. Het was een beweging met een eigen "cultuur" die diep doordrong in opvoeding en leven; en waarbinnen zich ook een deel van dat leven afspeelde. Om de politieke afdeling heen vond men meestal een aantal socialistische organisaties: leesgezelschappen, jongeren- en vrouwenverenigingen, discussieclubs, een leesbibliotheek, toneel- en zanggezelschappen, soms een fanfarekorps, en een eigen gebouwtje - en daarbij hoorde ook het anti-militarisme, de vakbeweging, de geheelonthoudersbeweging, voor sommigen het niet-roken. Mij werd steeds duidelijker - ook vanuit mijn eigen "rode familie" de sociaal-democratie - hoe belangrijk het is dat "socialistisch milieu" te zoeken en te plaatsen in de lokale setting, wil men iets begrijpen van de ontwikkelingen in een bepaalde plaats. Herinneringen van oude socialist en als Imke Klaver, Jelle Dam, Harmen van Houten, Rindert van Zinderen Bakker, Y.G. Schuitemaker e.a. brengen ook steeds weer dat socialistische milieu met alle activiteiten, personen, relaties en folklore naar voren. (11) Overigens geldt dat niet alleen voor Friesland. (12)

Dit was het eigen lokaaltje van de Gorredijkse socialist, waar zich het begin van werklieden- en socialistische beweging afspeelde. Daar konden de eerste socialist uit die plaats vrijuit studeren, lezen en vergaderen zonder vrees voor zaalafdrijving. Hans de Jong, plaatselijk historicus en weerjournalist ontdekte dat het lokaaltje nog bestond; nu is het een woonhuis aan de Langewal.

de gorredijkse socialisten

Wat waren dat nou eigenlijk voor mensen, die pioniers van het socialisme in Gorredijk? Rindert van Zinderen Bakker, de activistische timmerman, die vanaf het eerste uur in de werkliedenbeweging en in de socialistische beweging vooraan had gestaan, had in maart 1887 aan Domela Nieuwenhuis geschreven: "opmerkelijk is hoe de toetreding hier veel meer plaats heeft onder de kleine burgerij, boerenstand en kleine baasjes dan onder de eigenlijke loonarbeiders (...)" (13)

Analyse van de (mij bekende) namen van de afdeling geeft aan dat het ongeveer half om half ligt. Vier leden hebben een intellectueel beroep, eenentwintig zijn kleine zelfstandigen (drie bakkers, vijf timmerbazen, twee winkeliers), en verder één postbode, tien arbeiders en elf knechten in ambachtelijke bedrijfjes. Na 1888 is er kennelijk toch enige verandering in gekomen, maar relatief bleef het aantal "hogere" beroepen groot.

Het achterhalen van leeftijden bleek een wat moeilijker zaak. Maar een beeld hebben we wel. Ongeveer tweederde deel was rond 1890 tussen de dertig en vijftig jaar, de rest was gelijkelijk daarboven en daaronder verdeeld.

En ten slotte speelden familierelaties een rol. De familie De Jong nam in de beweging een belangrijke plaats in (14) en deze familie was weer verbonden met de familie Zwart uit de kiesrechtbeweging (15) en met nog weer enkele andere SDB-families. (16) Een analyse van de opkomst van de Liverpoolse arbeidersbeweging had trouwens al aangetoond dat: "Family tradition, not class loyalty was the determinant of political allegiance." (17) Deze zijweg van de familie-onderzoek toont dan weer aan hoe het werken met algemene schema's van bewustzijn op basis van klassepositie gauw tot te gemakkelijke en eenzijdige voorstellingen kunnen leiden over bewustwording en handelen.

Plaatselijke onderzoek in Gorredijk geeft ook aan hoezeer de Gorredijkse socialist en hun voormannen een rol hebben gespeeld in het plaatselijk sociale gebeuren. Geert van der Zwaag was een van de vooraanstaande figuren in het plaatselijke toneelgezelschap, de ijsclub en een aantal feestcomités. Jan Eisenga en Van Zinderen Bakker speelden weer een rol in Plaatselijk Belang Kortezwaag. De notulen van dergelijke buurt- en dorpsverenigingen, begrafenisverenigingen en andere organisaties op allerlei terrein maken duidelijk hoe deze socialist in een andere context dan de politieke beweging al jarenlang hervormend bezig waren. En dat verklaart mede de populariteit van deze mensen als basis voor de overwinning van de Opsterlandse socialist (18) bij de raadsverkiezingen van 1893 en de jarenlange afvaardiging van Geert van der Zwaag naar de Tweede Kamer en Provinciale Staten. Dit ondanks het feit dat arbeiders toen geen kiesrecht hadden!

Daarmee is overigens nog niet verklaard waarom Geert van der Zwaag en Van Zinderen Bakker zo'n rol in het plaatselijk gebeuren konden spelen en waarom de plaatselijke burgerij zich zo tolerant opstelde ten opzichte van de socialistische beweging ter plaatse. Sjoerd van der Schaaf constateert:

"Het is verwonderlijk te zien, hoe klein de actieve weerstand was, die de propaganda ondervond, alhoewel men gerust mag aannemen dat sommige van die nieuwlichters hevig te keer konden gaan (...). De Gorredijkster burgers leefden mee, zoals vrijdenkende mensen dat kunnen, belangstellend, eens spottlachend of hoofdschuddend, wanneer dat te pas kwam, maar langer hoe meer in de overtuiging dat de maatschappij niet was, als hij behoorde te zijn." (19)

Geen der Gorredijkster socialist - Van Zinderen Bakker aanvankelijk nog wel, maar later ook niet meer - zag zijn bedrijfje ten onder gaan aan het uitdragen van de socialistische overtuiging. Eisenga en Van Zinderen

Bakker kregen zelfs opdrachten van het kerk- en het gemeentebestuur!

Hoe Gorredijk afweek van wat elders gebeurde, toont een verhaal van Albert de Jong:

"Op de 70ste verjaardag van koning Willem III, 19 januari 1887, toen in verschillende Hollandse steden de zogenaamde Oranjerufie tegen de socialisten werd ontketend, wapperde van de Gorredijkster kerktoren de rode vlag die er des nachts door R. van Zinderen Bakker was uitgestoken. Grappen ten dienste van de propaganda, met een typisch Fries-humoristisch karakter, werden in Gorredijk hogelijk gewaardeerd. De anarchist, barbier en limonadefabrikant Berend Mensinga had in de plaatselijke pers door middel van een advertentie kennis gegeven van de aanstaande tachtigste verjaardag van zijn moeder. Op dezelfde dag was een lid van het koninklijk huis jarig en zodoende hadden heel wat Gorredijkse burgers de driekleur uitgestoken. Prompt plaatste Mensinga, tot groot vermaak van zijn geestverwanten, een tweede advertentie: Aan vrienden en bekenden in de buurt, hartelijk dank voor het uitsteken van de vlag op mijn Moeders verjaardag!" (20)

socialistisch bewustzijn

Grappen ten dienste van de propaganda. Huiskamerbijeenkomsten; vergaderingen in een oude schuur of een plaggenhut. Socialistisch bewustzijn bij arbeiders. Jelle Dam, de voorman van het socialisme op de Surhuisterveensterheide, schetst in zijn Jeugdherinneringen uitvoerig hoe anders de ongeletterde heidebewoners dachten over sociale strijd en de nieuwe maatschappij dan in de geschriften van Karl Marx stond geschreven.

"Het praatje dat die socialist alles wilden delen, was missschen mede een gevolg van den uitleg van Stienstra of Domela Nieuwenhuis, dat weet ik niet. (...) Ik moest bij onze Zaterdagavond-bijeenkomsten zulke dingen dan weer in gewenschte banen leiden, want er waren velen, die meenden en verwachtten zelfs, dat die deeling spoedig zou plaats hebben." (21)

Pas in dergelijke beschrijvingen en op dit niveau van analyse wordt duidelijk hoe acties zich feitelijk afspeelden en hoe bij voorbeeld de steunverlening bij de grote veenarbeidersstaking in Beets in 1890 in werkelijkheid verliep. De stakers van de Surhuisterveensterheide werden naar Jelle Dam verwezen:

Het eerste succes van de Gorredijkse pioniers. Domela Nieuwenhuis wordt in 1888 in de Kamer gekozen voor het district Schoterland. Plaatselijk gebeuren wordt landelijk de schrik van de burgerij: de socialen komen.

"Het duurde maar 'n oogenblik of daar kwamen ze zonder eenige plichtplegingen instormen. Ons kamertje liep vol, kon ze lang niet bevatten. En op ruwen toon werd gevraagd: 'Ben we hier allen bij den voorzitter van de Veensterheide?' Ik moet eerlijk zeggen 't hart sloeg me tegen de keel; ik werd beangst. 't Werd ook zoo'n ongewone situatie! 'Van den Bond voor Algemeen Stemrecht?' 'Ja', antwoordde ik. 'Dan maar wat vlug afdokken', werd er geroepen. 'Praatjes en redenaasjes en beloften hebben we vandaag genoeg gehoord, we moeten nou maar eens daden zien.'" (22)

Zo werd klassenstrijd en solidariteit begrepen door de armoedigen van de heide. Hun directe probleem was dat er gegeten moest worden.

Detlev Peukert, die aan de hand van een aantal regionale Duitse studies het probleem van de veralgemening aan de orde stelde, meent dat op twee manieren via analyse "der spezifische Weise der Transformation der gesamt-nationalen Debatte auf die Parteibasis" inzicht te krijgen is in de interne structuur van de arbeidersbeweging. In de eerste plaats kan zo onderzocht worden welke verandering van vorm de politieke ideologie doormaakt wanneer ze aan de basis van de beweging terecht komt en wat de relatie dan is met de levenswijze en levenshouding van arbeiders. En in de tweede plaats kan op deze manier te veralgemeniseren kennis worden vergaard over de manier waarop factoren als afkomst, sociale positie, arbeidsproces, bewustzijn, organisatie en handelen met elkaar verbonden zijn. (23)

Geeft Jelle Dam een beeld hoe de socialistische ideologie was veranderd toen ze werd gerecepteerd door de heidebewoners, in de volgende paragraaf zullen we ingaan op de kleine geschiedenis van de splitsing van 1894 in twee Friese plaatsen, een voorbeeld hoe landelijke discussie en ideologische splitsing vertaald worden op het lokale niveau.

kleine geschiedenis van 'de' scheuring

Slechts lokaal en regionaal onderzoek kan helemaal duidelijk maken hoe menselijke eigenschappen en relaties een rol speelden in de breuk van 1894, toen Troelstra en de zijnen de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) oprichtten en een feit werd wat op langere termijn onvermijdelijk was: de ideologische breuk tussen sociaal-democraten en anarchisten. Uit de 'algemene' geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging wordt al duidelijk hoe persoonlijke factoren en relaties daarbij een rol speelden en hoe ideeën, handelingen en motieven van Pieter Jelles Troelstra en Ferdinand Domela Nieuwenhuis van belang waren bij de breuk. In de lokale geschiedenis houdt de ontwikkeling echter verband met de motieven, handelingen en ideeën van Eger Bouma, Van Zinderen Bakker, Gerben Dijkstra, Foeke Kamstra, Jan Jansonius, Geert van der Zwaag, de Eisenga's, de Giezens, Jelle de Boer, om wat lokale Friese grootheden te noemen. Zo wordt duidelijk hoeveel dimensies een rol spelen waar het gaat om de scheuring van 1894.

Een dimensie is die van de ideeënontwikkeling, de keuze tussen anarchisme en sociaal-democratie (welke in een internationale context speelt). Daar is ook de dimensie van de bondgenotenpolitiek (Friese Volkspartij/SDB), de arbeiderspolitiek en het parlementarisme, zoals die in de praktijk gestalte kreeg, van Domela Nieuwenhuis' optreden in het parlement tot en met de gemeenteraadspraktijk van de Gorredijkster parlementaire en anti-parlementaire socialisten. Er is de dimensie van de persoonlijke conflicten en relaties op verschillende niveaus. De dimensie van de sociale structuur van de partijafdelingen etcetera.

In Gorredijk geven de landelijke discussie en de oprichting van de nieuwe partij eigenlijk weinig rimpelingen in de vijver. Wel bedankten drie leden, en niet de minste: Vitus Bruinisma, Van Zinderen Bakker en Frederike van Uildriks, maar de afdeling van (dan) de Socialistenbond gaat gewoon door. En in de raad bleven wethouder Van Zinderen Bakker en raadslid Bruinisma

zij aan zij strijden met hun progressieve fractiegenoten. Gezamenlijk! Want nadat een jaar eerder de Volkspartij bij de verkiezingen de meerderheid had gekregen, was de gemeente Opsterland in aanvaring gekomen met het hoger gezag op het punt van een progressieve gemeentepolitiek. Het conflict ging over de hoogte van de armen gelden en de aankoop van land door de gemeente om de werkloosheid te kunnen bestrijden door middel van landontginning. Dat conflict, leidend tot de collectieve ontslagaanvraag van de gehele raad en de benoeming van een regeringscommissaris, overschaduwde de oprichting van de SDAP vrijwel geheel. (24)

Overigens was het opvallend dat, waar elders de Volkspartij als organisatorisch verband vrijwel verdwenen was, de socialistische in Gorredijk vrolijk onder dat vaandel en in de traditie van de Volkspartij de verkiezingen gingen. Net zoals rond Geert van der Zwaag en diens blad De Klok nog jarenlang de Volkspartij-traditie zou voortleven. Een afdeling van de SDAP komt in 1910 met heel veel moeite van de grond en eigenlijk vinden we nog in de dertiger jaren in het blad De Floeiger en in het optreden van Gerrit Roorda (als CPN-er) deze traditie terug.

In Franeker daarentegen ontstond al gauw een afdeling van de SDAP. Maar eigenlijk eerder als uitvloeisel van een eerdere ruzie rond het beheer van het Volksgedebouwen en de steunpenning voor tien Franeker slachtoffers van de klassejustitie dan als een duidelijke keuze tussen anti-parlementarisme en sociaal-democratie. (25)

Twee voorbeelden die laten zien hoe plaatselijke zaken en personen een stempel drukken op keuzemomenten in de geschiedenis van de arbeidersbeweging in Nederland.

lokale mogelijkheden

Zo rond 1910 was de SDAP samen met het NVV de hoofdstroom van de Nederlandse arbeidersbeweging geworden. Maar niet in Gorredijk, waar zoals gezegd de beweging de nieuwe tijden in oude banen tegemoet ging. Het blad De Klok, de Eisenga's, de socialistische gemeentepolitiek, Van der Zwaag (die een jaar of tien als eenmansfractie in de Tweede Kamer zat en de eerste socialistische gedeputeerde was), de rode bibliotheek, de discussieclub. Dit deel van het socialistisch milieu heb ik tot dusverre nog niet verder in beeld gebracht. Maar een vervolg op mijn artikel over de Gorredijkse socialistische behoort wel tot mijn wensen. Als voorbeeld volgt hier een blauwdruk van dat te schrijven artikel.

Daarbij zou ik een drietal invalshoeken willen kiezen: een politieke biografie van Geert van der Zwaag, een studie over dit begin van socialistische gemeentepolitiek en een onderzoek naar de socialistische bibliotheek. (26)

Duidelijk zal zijn dat dergelijke studies vraagstellingen ontleen aan de grote geschiedenis van de arbeidersbeweging. Voor Geert van der Zwaag zal de belangrijkste vraag zijn waarom die man en zijn blad De Klok zo populair waren en waarom de beweging in Gorredijk na 1910 nog zo weinig langs de wegen verliep zoals die landelijk al waren uitgekristalliseerd. De vraag naar deze parlementairen en anti-parlementairen onder de Gorredijkster socialistische geeft dan de verbinding naar de studie over de socialistische gemeentepolitiek. Daarin zal aan de orde moeten komen hoe getracht werd de vage socialistische ideologie uit de begintijd te concretiseren in maatregelen van solidariteit, hervorming en democratie vanuit een gemeentelijke overheid. En de guerrilla van de Gorredijkster voormannen tegen de burgemeester, de gemeentesecretaris, het ambtelijk apparaat en vooral ook het hoger gezag moet dan geanalyseerd worden in verband met de sociale verhoudingen in Opsterland en Gorredijk; de personen, hun eigenschappen, relaties en conflicten. Ook: hoe verhoudend zich de pogingen van de Opsterlandse socialistische tot het latere werk van de sociaal-democratische gemeenteraads-

Rindert van Zinderen Bakker, voorman van de
Gorredijkse socialisten (Foto: IISG, Amsterdam)

leden en de sociaal-democratische gemeentepolitiek? Hoe verloopt de historische lijn van toen naar een latere periode, toen de SDAP haar intrede had gedaan in de Opsterlandse gemeentepolitiek, en naar nu toe?

Een belangrijk en interessant facet ten slotte in het Gorredijkse socialistisch milieu was de rode bibliotheek. (27) Het besluit een leesbibliotheek te vormen werd in april 1888 genomen op een vergadering van de SDB afdeling Gorredijk. De start was even socialistisch als eenvoudig: de volgende vergadering moest iedereen de boeken meebrengen die hij bezat, zodat anderen ze ter lezing mee konden nemen. In juli 1888 werd dit nog eens afgesproken: "Ieder lid die boeken in zijn bezit heeft is verplicht deze vrijwillig af te staan." (28) Onder de restanten vindt men dan ook exemplaren met de naam van de eerste eigenaar. Met ingezameld geld en via schenkingen kon de bibliotheek worden uitgebreid. Was het aanvankelijk een bibliotheekje alleen bestemd voor leden en geopend wanneer de avonden weer wat langer werden, in de loop van de negentiger jaren van de vorige eeuw werd het een uitleenbibliotheek die elke zondagmorgen van tien tot elf resideerde in het socialistische lokaal Flora.

In 1897 werd de doelstelling vastgelegd in het reglement van de afdeling. Als een van de middelen om de propaganda van het socialisme te realiseren wordt genoemd: "Door haar bibliotheek dienstbaar te maken aan de ontwikkeling des volks". (29)

In de loop der jaren groeide de Socialistische Bibliotheek uit tot één met een boekenbezit van 1.036 titels (in 1953). Dat jaar ging ze op in de fusie met andere bibliotheken tot de Openbare Leeszaal en Bibliotheek Opsterland. Maar ook in 1938 was de bibliotheek al over de 1.000 titels gekomen.

Met name veel van de eerste boeken en brochures blijken verdwenen, zodat een goede reconstructie van het allereerste begin veel moeilijker is geworden dan een beeld van de bibliotheek in de twintiger en dertiger jaren. Analyse van de eerste 400 titels geeft echter wel een beeld van de bibliotheek in de jaren 1888-1910. Van het resterende een zevende deel bestond bijna de helft uit politiek en socialistisch werk. Erg veel Domela Nieuwenhuis, verder Rienzi, Johanna, Bebel, Kropotkin. Bijna geen Nederlandse

romans, wel veel Russische en Noorse. Van Tolstoj waren een flink aantal werken aanwezig en er waren uiteraard de nodige titels van Multatuli in de bibliotheek.

In de jaren daarna kwamen er meer romans en andere prozawerken, welke tendens in de daaropvolgende decennia doorzette. De eerste catalogus (1918) bevatte 693 titels, waarvan er 109 waren te achterhalen. Daarvan bestaat 48 procent uit socialistische en politieke geschriften (waarvan 17 van de hand van Domela Nieuwenhuis). 40 procent is proza, waarvan Leo Tolstoj tien geschriften voor zijn rekening nam en Multatuli acht. Er waren vijf toneelstukken van Ibsen.

Verder valt op dat zeer veel werd aangeschaft van de Maatschappij voor Goede en Goedkope Lectuur, die de "Wereldbibliotheek" en later ook andere series uitgaf. Inderdaad blijkt bij analyse: goedkope en goede lectuur. De bewaard gebleven catalogus van 1938 bevat 878 titels. Auteurs van wie veel werk aanwezig was: Marie Corelli (acht titels), Hendrik Ibsen (acht), Herman Heijermans (negen), Jack London (vijftien romans), Multatuli (elf nummers, maar sommige in verschillende delen), Domela Nieuwenhuis (28), Tolstoj (zestien) en Zola (tien). Duidelijk heeft dan een verschuiving plaatsgevonden van de politieke bibliotheek uit de eerste jaren naar een meer literaire kwaliteitsbibliotheek. (30)

De Socialistische Bibliotheek en de verschillende arbeidersbibliotheekjes in andere plaatsen hebben een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van bewuste arbeiders. Imke Klaver beschrijft hoe daar individueel én in de socialistische beweging iets mee werd gedaan:

"In de winter hielden we bij een van de kameraden thuis vaak een onderlinge praatavond voor onze ontwikkeling. Een onzer las dan een stuk naar eigen keuze voor, dat dan onder leiding van een wisselende voorzitter werd besproken en een secretaris moest daar dan de volgende week verslag van uitbrengen. Dat ging om beurten en gaf vaak heel aardige en leerzame avonden. Wat de een niet wist, dat wist een ander meestal wel en het sterkte ons in onze socialistische beweging." (31)

Met de analyse van zo'n socialistische bibliotheek, de analyse van nog bestaande catalogi en dat weer verbonden met berichtjes uit kranten, fragmenten uit herinneringen, notulen van vergaderingen en andere zaken wordt zo vanuit lokaal onderzoek een beeld gegeven van de weg naar bewustwording van de vaak ongeletterde, ongeschoolde arbeiders uit de vorige eeuw, die zo rond 1900 leiding weten te geven aan de plaatselijke organisaties en acties van grote groepen mensen.

Met een parafrase op het openingscitaat: zonder deze detailonderzoeken op lokaal en regionaal niveau zal de geschiedschrijver van de arbeidersbeweging in Nederland weinig begrijpen van leven en denken van de arbeiders in de vorige eeuw. En zonder dat begrip is natuurlijk geen goede analyse mogelijk van de strijd en de organisatie van de socialistische arbeidersbeweging in grotere geografische eenheden.

noten

1. W. Jappe Alberts en A.G. van der Steur, Handleiding voor de beoefening van lokale en regionale geschiedenis (Bussum, 1968) 7.
2. Raphael Samuel (red.) Village life and labour (London enz., 1975) XIII.
3. Frank Deppe, Georg Fülberth en Jürgen Harrer, "Aktuelle Probleme der Geschichtsschreibung der Arbeiter- und Gewerkschaftsbewegung", overdruk Blätter für deutsche und internationale Politik jrg (1979) nr. 4 en 5, 586.
4. P. van Horsen en D. Rietveld, "De Sociaal-Democratische Bond", 2 art. in Tijdschrift voor sociale geschiedenis nr. 1, mei 1975, 5-71 en nr 7, februari

- 1977, 3-54.
5. Vgl. bijv. Geert Bruintjes, Socialisme in Groningen 1881-1894 (Amsterdam 1981) en Johan Frieswijk, Socialisme in Friesland 1880-1900 (Amsterdam 1977).
 6. Vgl. T. van der Wal, Op zoek naar een nieuwe vrijheid. Een kwart eeuw arbeidersbeweging in Friesland (1870-1895), (Leiden 1972) 175; D.J. Wansink, Het socialisme op de tweesprong. De geboorte van de S.D.A.P. (Haarlem 1939) 146.
 7. Johan Frieswijk, "De Gorredijkse socialisten en de arbeidersbeweging in de Friese zuid-oosthoek in de negentiende eeuw", in: Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland (1976) 92-139.
 8. L.B. Bootsma, "Frjentsjert: It (klein) Walhalla en de earste socialistyske arbeidersbeweging" in: It Beaken jrg. 42 (1980) nr. 3, 121 (citaat vertaalt)
 9. idem, 101 (citaat vertaalt)
 10. Kortezwaag, aan de zuid-westkant van Gorredijk gelegen, is het eigenlijken moederdorp en werd in de groei door de veenkolonie Gorredijk opgeslokt.
 11. De eerste twee werden uitgegeven: Imke Klaver, Herinneringen van een Friese landarbeider. Enkele opgetekende zaken uit het jongste verleden tot 1925 (Nijmegen); Jelle van Dam, Jeugdherinneringen van Jelle van Dam (Buitenpost)
 12. Vgl. bijv. René van Hoften en Franc Janssen, t'Hert is der uut. Een verhaal over de Nijmeegse knokcultuur tussen + 1800 en 1940 (Nijmegen 1981)
 13. Archief F. Domela Nieuwenhuis (IISG, Amsterdam), Brief R. van Zinderen Bakker aan Nieuwenhuis, 27 maart 1887.
 14. Zie Albert de Jong, "Fragmenten uit mijn leven", in: Buiten de perken nr. 11, 23 oktober 1961. 11-16.
 15. Ernst Huisman, "Hwer't De Kompenije klant wie", in: De Strikel januari 1975. 187-189, en de beschrijving van Aris Zwart in Evert Zandstra's roman Volk zonder uren.
 16. Met dank aan de heer Popma die me hielp de gegevens te plaatsen.
 17. Stan Newens, "Family History Societies", in: History Workshop nr. 11, voorjaar 1981. 156.
 18. Gorredijk lag in de gemeente Opsterland.
 19. Sjoerd van der Schaaf, Geart Lourens van der Zwaag 1858-1923. De kloklied fan de Sudeasthoeke. In biogrfy. (Drachten 1958) 19. citaat vertaalt.
 20. A. de Jong, 13.
 21. J. Dam, 83.
 22. Idem, 100-102.
 23. Detlev Peukert, "Zur Regionalgeschichte der Arbeiterbewegung", in: Das Argument nr. 110 (1978) 551.
 24. Vgl. Johan Frieswijk, Gorredijkster Socialisten, 125-139.
 25. Vgl. B.L. Bootsma.
 26. Eigenlijk zou ik deze lijn ook graag naar voren willen doortrekken. De vondst van de notulenboeken van de ANNV-afdeling Gorredijk en ander materiaal maakt dit mogelijk.
 27. Een restant van deze bibliotheek bestaat nog. Begin 1982 verschijnt een uitvoerige publicatie vanuit het Andragogisch Instituut te Groningen.
 28. Reglement voor de Afdeeling Gorredijk van den Socialistenvond, 1897 (Streekmuseum Opsterland, Gorredijk).
 29. J. Frieswijk, Gorredijkster Socialisten, 110.
 30. Catalogus van de Socialistische Bibliotheek te Gorredijk (1938, Streekmuseum). Met dank aan mevr. Postma van de bibliotheek en de heer De Boer van het streekmuseum voor hun medewerking.
 31. I. Klaver, 161-163.
- in de winter als in de zomer een achteruitgang te zien. Commentaar van GS, die daar nogal vreemd van opkeken: "Als de cijfers van 1859 juist zijn, dan zijn die van 1858 abusief." Bij de telling van januari 1861 bleek het aantal liefst 2000 lager te liggen dan in het jaar ervoor, terwijl de zomercijfers over 1860 en 1861 nagenoeg gelijk gebleven waren. Dat kon niet, oordeelden GS. De januari-telling van 1860 moest fout zijn, te meer waar de juist gehouden volkstelling het opgegeven aantal onmogelijk maakte. De oorspronkelijk opgegeven aantallen gingen echter wel naar Den Haag en kwamen in de regeeringsstatistieken terecht. Van achteraf verkeerd genoteerde aantallen zouden vele voorbeelden te geven zijn.
20. In de provincie werden meer (en betere) gegevens over het schoolverzuim opgesteld dan men de landelijke cijfers voor zich zou veronderstellen. Zo zijn uit de RAD (Verbalen Ged. Staten) gegevens te putten over het betrekkelijk schoolverzuim in de arrondissementen Assen (1889-1899) en Hoogeveen (1894-1899).